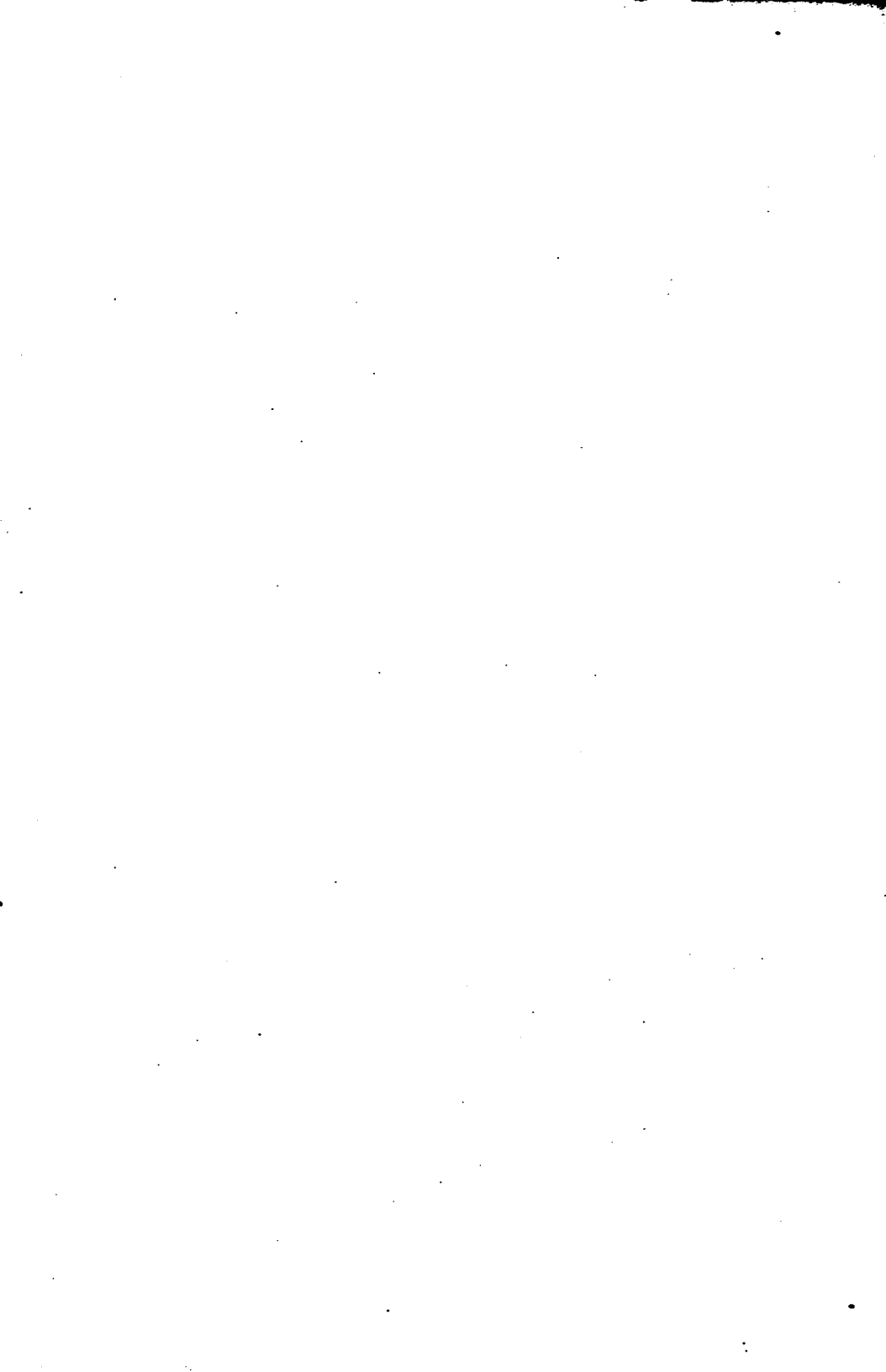

Navratil Ákos:

Mi lesz a nagy háború vége?

(A háború gazdasági következményei)

1915 március 6-án

Tisztelt Közönség!

Az idei tél Szilveszter-éjjelén egy társaságban — azt hiszem, nem kell külön kiemelnem, hogy ez nem volt vig társaság — valakinek az a gondolata támadt, hogy írja fel mindenki egy darab papirosra a feleletet arra a kérdésre, hogy mikor fog a háború végződni és mi lesz a vége? A cédulákat borítékokba tették. Majd egy év múltán kinyitják a borítékokat és akkor ki fog tűnni, hogy ki közelítette meg leginkább az igazságot.

Az idei szomorú szilveszteri hangulataihoz eléggé illik ez a tréfa, amely azonban mégis csak tréfa marad.

Mi, hölgyeim és uraim, amikor most itt arra a kérdésre keresünk feleletet, hogy mi lesz a háború vége, ilyenféle komoly vagy kevésbé komoly jóslásokba nem bocsátkozhatunk. Nem jóslás az, amire vállalkozom. Egyszerűen meg akarom állapítani gazdaságtani ismereteink segítségével azokat az eshetőségeket, amelyek a háború végéhez fűződnek; rá akarok mutatni azokra a körülményekre, amelyek ezt a mai nagy háborút a végén minden valószínűség szerint kísérni fogják.

A háború gazdasági következményei alatt kétféle érthetünk. Értjük alattuk egyfelől azokat a gazdasági kísérő jelenségeket, amelyek a háborúval együtt járnak, már annak folyamata alatt merülnek fel mint a normális gazdasági élet menetétől teljesen elütő gazdasági jelenségek, például az élelmiszerek drágasága.

Es értjük alattuk másfelől a háború tulajdonképpeni gazdasági következményeit, azokat a jelenségeket, a melyek csak a háború befejeztével állanak elő és amelyeknek mikénti alakulása persze a legnagyobb mértékben függ össze azzal, hogy miként végződik a háború. Ezek tulajdonképpen csak a háború végén merülnek fel, mint sürgősen megoldandó nagyfontosságú gazdaságpolitikai kérdések. Az előbb említett körülmények is méltók a vizsgálatra; de az utóbbiak mindenestre érdekesebbek a laikusra nézve. A háború mai stádiumában egyikét-másikat ezeknek az utóbbi kérdéseknek is immár eléggé tisztán látjuk kialakulni és minden különösebb jóstehetség nélkül is eléggé pontosan megfelelhetünk rájuk.

*

Előadásom során a háború gazdasági következményei gyanánt előálló, jelentős közgazdasági problémák mindkét csoportjából szemelgetve fogok egy-néhányat fejtegetni. Az egész anyagot persze még akkor sem merithetném ki, ha sokkal hosszabb idő állana rendelkezésemre. Pedig nagyon érdekes kérdések ezek. Mind így, hogy csak a háború pénzügyi ellátásának a kérdését említsen, órák hosszat időzhetnének ennél a kérdésnél és fejtegethetnék azt, hogy miként teremtik ma elő az államok azt a tömémentelen, azt a szinte elképzelhetetlen mennyiségű pénzt — a háború költsége csak nálunk 18—20 millió korona egy napra — amibe a most folyó háború az európai államoknak csak kifizetendő összegekben kerül, a háborúval járó pusztításokat, óriási károkat nem is számítva.

Károkról szólva, meg akarom említeni, hogy a nemzetgazda nem tekintheti a háborúkat a dolog természeténél fogva valami nagyon szimpathikusnak. Hiszen a háborúk annyi érték elpusztításával járnak!

Legfeljebb valami szükséges rossznak nézheti őket. A nemzetgazda a legrosszabb békét is jobbnak tartja, mint a legjobb háborút. De ez nem jelenti azt, hogy a háborút a nemzetgazda, mint valami incommensurabilis mennyiséget egyáltalán nem vonhatja vizsgálódásai körébe. Sőt ellenkezőleg. Hiszen mai előadásom feladata is legfőképpen az, hogy kutassam a háború rossz gazdasági következményeit miként lehet ellensúlyozni, jóvá tenni ugyancsak a háború bizonyos, más irányú gazdasági következményeivel.

Rossz következményekről szólok.

Ehhez a ponthoz azt szeretném hozzáfűzni, hogy a nemzetgazdának, mint semmiféle komoly vizsgálódónak, nem lehet feladata az igazságot meghamisítva, rózsaszínű szemüvegen keresztül bemutatni a jelenségeket. A rózsaszínű szemüveg különben is a gyermekszobák nézőpontja. Gyermekeknek szokták az orvosságot, az igazságot megédesítve beadni. A mi monarchiánk úgy gazdasági, mint politikai tekintetben már rég levetette a gyermekcipőket. Olyan nagy politikai és gazdasági erőnek adta tanuságát az utóbbi évtizedekben, de különösen a nyár óta, hogy bátran nézhet szembe nem kellemes igazságokkal is. Mi már rég nem vagyunk kiskorúak sem politikai, sem gazdasági tekintetben. Reális politikai és gazdasági erőnk érzete azt a jogos öntudatot adja nekünk, hogy képesek vagyunk a mainál még nagyobb megpróbáltatást is kiállani.

*

Mindjárt a háború elején sokan fordultak hozzám azzal a kérdéssel, hogy mi lesz ennek a háborúnak a gazdasági következménye. A kérdezők persze inkább csak a kérdés magángazdasági oldalára voltak kíváncsiak, mint a közgazdaságra. No, erre na-

gyon könnyen megfelelhettek. Hogy az egyes emberek vagyoni helyzetével mi lesz a háború során, az könnyen megállapítható. Igen sok ember egészen tönkre megy. Szinte kivétel nélkül minden ember vagyona kisebb-nagyobb mértékben megfogyatkozik. Egyeseké pedig nagyon megnő. Ezek azok a bizonyos kivételek. Adják pedig ezt a számot azok, akik a hadsereg felszerelését tevő cikkek előállításával foglalkoznak, vagy egyébként bonyolítanak le kellő üzleti érzékkel és hozzáértéssel meg szerencsével szállításokat a hadra kelt seregek számára. Igen nagy új vagyonok állhatnak ekként elő aránylag rövid idő alatt. A magyarországi nagy vagyonú arisztokrata-családok közül is tudok olyant, amelynek vagyona a napoleoni háborúk alatti hadseregszállításokra vezet vissza eredetét. E vagyonok növekedését persze még a földjáradék emelkedése is elősegítette.

Közgazdasági szempontból már nem oly rövid a felelet arra a kérdésre, hogy mi a háború következménye. De a kérdés azért ebből a szempontból sem megfejthetetlen.

Hiszen már az, amit a háború hatásairól a vagyoni viszonyokban előálló eltolódások tekintetében elmondottam, világot vet a kérdésnek erre az oldalára is. Az, hogy a megszokott gazdasági viszonyok teljesen felfordúlnak, csak úgy következhetik be, ha a gazdasági élet egész menete megáll. Tényleg, ez a háború első és legáltalánosabb közgazdasági következménye. A háború vétót kiált a rendes menetű gazdasági életnek. A munkás megszűnik dolgozni, fegyvert fog. A vasút nem árút, hanem katonát szállít, a vasgyár nem vasúti sineket, hanem töltényhüvelyeket gyárt és így tovább. A háború mindent kiragad a maga megszokott polgári környezetéből. A civil gaz-

dasági életet tetszhalottá teszi. Az adás-vétel rendes folyamata megszakad. A polgári élet tartozásai kiegyenlíttetlenül maradnak. A gazdasági élet megáll azon a ponton, ahol a háború találta. Senki sem teljesíti már más irányában vállalt gazdasági kötelezettségeit. Az állam moratóriumot rendelő parancsa jól mutatja ezt az állapotot.

Szóval a gazdasági élet megáll és a háború folyik. Pedig a háború sem választható el a gazdasági élettől. Hiszen a háború is belőle táplálkozik, még pedig hihetetlen mértékben. A háború a világ legnagyobb fogyasztó molochja. És itt mutatkozik az első komoly összeütközés a háború és a gazdasági élet között. A háború a gazdasági élet javait fogyasztja el, de nem engedi, hogy a gazdasági élet új javakat produkáljon. A háború tehát a gazdasági élet felhalmozott készletéből táplálkozik. Esetleg, ha ez nem elég, a jövő idők termésére vesz fel előleget. Ez a háború eredményeiben, folyományaiban legfontosabb gazdasági következménye.

De lássuk a többit!

Amikor a háború a társadalomnak minden rendelkezésére álló munkaerejét a maga szolgálatába állítja, ezeknek a munkaerőknek ellátásáról is gondoskodni tartozik. Az ellátás bő, jó és tápláló kell, hogy legyen, hiszen az illető munkaerők teljesítőképességének is legmagasabb fokát kívánja meg a háború. Ez az élelmiszerek, különösen a hús és a kenyér után való igen nagy kereslethez vezet ugyanakkor, amikor, megint csak a háború következtében, ezekben a javakban a rendelkezésre álló mennyiség, a kínálat nagyon csökkenik. Természetes következménye ennek az élelmiszerek drágasága. Mennyivel több ember eszik ma nálunk a hadseregben sokkal több húst és ke-

nyeret, mint amennyit békeidőben szokott fogyasztani. Az élelmiszereknek a seregek után való szállításánál mennyi megy óvhatatlanul veszendőbe. Állítsuk ezzel szembe azt, hogy ugyanekkor monarchiánk területéből Galícia és Bukovina termővidéke, sőt a nagyon jól termő Szlavónia egy jó része is megmunkálatlanul marad. Így magától értetődőnek fogjuk találni, különösen, ha a behozatal lehetőségének a hiányát is tekintetbe vesszük, a gabonaárak emelkedését.

Mindig fognak akadni emberek, akik az áraknak ilyenén felfelé való rohanását önző érdekekből, embertársaik hátrányára is, a maguk javára akarnák kihasználni. Ez az általános ártörvényből következik. Éppen ezért nem szabad ezt a jelenséget sem egészen egyoldalú szempontból felfogni. A kiskereskedő például, akit pedig ilyenkor legtöbbször ér vád a közönség részéről — értve kiskereskedő alatt azt, aki közvetlenül a fogyasztónak ad el — ki akarja használni a neki kedvező konjunkturát. Nehezen megy a fejébe, hogy háborúban ezt nem teheti, holott békében ebből él és senki sem bántja e miatt. Azonkívül az ilyen kereskedelem félénk. A kereskedő kihasználni akarja a ma kínálkozó jó alkalmat, mert háborúban tényleg nem tudhatja egészen bizonyosan, hogy valjon holnap lesz-e üzlete. Hatósági ármegállapítással megakadályozni a drágulást igen nemes gondolat, amelyet a kisebb fizetőképességű, szegényebb néposztály védelme sugall. De kétélű fegyver. Közvetlen hatása egészen határozottan áremelő; mert a készletek jórésze a hatása alatt elbűjík. Ez csak akkor nem következik be, ha az ármegállapítással együtt jár a készletek állami megállapítása és piacra-vitele, szóval az állami, a hatósági árusítás. Németország most ezt teszi, sőt tovább megy; és mert készletei

nem bőségesek, a fogyasztás mértékét is kényszerítőleg korlátozza. De ehhez német rend és közigazgatás kell. Közigazgatásunk dicsőségére fog válni, ha a német példát, amint azt legalább részben most tenni szándékozunk, jól fogjuk tudni utánozni. Szerencsénk, hogy mi aránylag jobban el vagyunk látva gabonával, mint Németország, mely normális körülmények között fogyasztásának körülbelül 20%-ával a külföldre van utalva. A monarchia normális körülmények között körülbelül termeli a maga gaboná- — nem búza- — szükségletét. A mostani körülmények között azonban a legnagyobb mérvű takarékoság nálunk is helyén van. A megszokott igényeket bizony le kell fokozni, hiszen ma szükségletünk kenyérben a normálisnál több, termelésünk pedig előreláthatólag jóval kevesebb lesz.

Ma a külföldről való gabonabehozatal szinte lehetetlenné van téve. A szomszédos semleges államok sem igen szívesen adnak gabonát, még ha barátságosan éreznek is szomszédjuk iránt. Érthető okból. Nem tudhatják, mely pillanatban kénytelenülnek ők is a kardhoz nyúlni. De különben is a központi hatalmaknak gabonával való nagyobb mérvű ellátása csak Amerikából volna lehetséges. Ezt pedig Anglia hajóhada, mint látjuk, könnyen megakadályozza.

Ezzel a ténnyel a mostani háborúnak egy gazdasági szempontból igen érdekes, másik tüneményéhez jutottunk el: e háború tisztán gazdasági oldalához. Stratégiai szempontból, tudjuk, a központi hatalmak helyzete kedvezőbb, mint ellenségeinké, akik bennünket körülvesznek. De ellenségeink is ki akarják érthető módon használni azt az előnyt, amelyet helyzetük viszont nekik nyújt: ők ki akarnak bennünket éheztetni. Anglia ezt már a háború legeleje óta teszi

Németországgal. Most ugyanezt kísérl meg Németország Angliával szemben. Közgazdasági szempontból az, amit Anglia és Németország itt kölcsönösen egymással szemben csinál, a háború leggigászbib vállalkozása és a legérdekesebb is. Persze az elzárás, a kiéheztetés nemcsak az élelmiszerekre, de a hadieszközök előállításához szükséges összes nyersanyagokra, így különösen az Amerikából importálandó rézre stb. is vonatkozik. A semleges Olaszország és Hollandia, e nyitott kapuk segítségét e téren a központi hatalmak érthető módon igyekeznének igénybe venni. De tudjuk, hogy a Hollandiába menő szállítmányok mihamar mind gyanúsak voltak Angliának.

Ez az elzáró, kiéheztető eljárás nem új dolog a háborúk történetében. Már a XVII. és XVIII. század angol-francia háborúskodásaiban ezen a módon akarta Anglia a francia kereskedelmet és ezzel Franciaország gazdasági erejét tönkre tenni. A XIX. század elején Napoleon alkalmazta a híres szárazföldi zárlatot Anglia ellen. A saját zsirjába akarta fullasztani Angliát, a mikor lehetlenné tette, hogy Anglia ipari termékeit a kontinensen addigi piacaira vigye. De ez a rendszabálynak csak egyik része volt. A szárazföld felől elzárt Anglia, mely már akkor jelentős bevételre szorult gabonában, a zárlat következtében nem tudott táplálékához jutni. Amerika akkoriban tudvalevőleg nem jött számba, mint olyan vidék, ahonnan Anglia elláthatta volna magát. De az angol szivósság ekkor sem adta fel Napoleonnal szemben a küzdelmet. Mezőgazdaságát kezdte fejleszteni. Ekkor történtek a nagy lecsapolások és akkor tettek termékenyekké addig terméketlen egész nagy területeket. A zárlat mint egy abszolút erejű prohibitív védővám az angol mezőgazdaság nagymérvű fejlődését idézte elő. A zár-

lat nem érte el a célját. Az angolok és a németek mégis csak legyőzték Napoleont; a zárlat ideje pedig az angol állattenyésztés és mezőgazdaság megújításának alapja lett. Ma a körülzárások ilyen eredményeket már alig vonhatnak maguk után. Anglia és Németország mezőgazdasági kultúrája ma már annyira fejlett, hogy a terméseredmények rohamos fokozására ma nem igen lehet gondolni. Aztán azt sem kell figyelmen kívül hagynunk, hogy a mezőgazdaság hozadéképességének nagyobb mérvű fokozásához évek kelljenek. Napoleon zárlata évekig tartott (1806—1814). És bár ma is el kell készülnünk a jelek szerint arra, hogy a mostani háború igen hosszú ideig fog tartani, azt még sem akarjuk hinni, hogy ez, a háború tartamát tekintve, napoleoni mérveket öltösn. Németország különben mezőgazdaságát nehezen is fejleszthetné a háború alatt; hiszen ott a háború alatt a munkáskezek hiányoznak, még inkább, mint Angliában.

A küzdő feleknek tehát ezt a háborút olyan mezőgazdasági viszonyok mellett kell végigküzdeniök, aminő viszonyokat a háború a kitörésekor az illető országban éppen talált. Németország már folyamatba tett okos előrelátó intézkedéseiből, amelyekkel a kenyérfogyasztás mérvét már most szabályozta, meritjük a reményt, hogy Németország kiéheztetése, bár az ország gazdasági körülzárása nagyon könnyű, Angliának még sem fog sikerülni. Anglia kiéheztetése, ha csak az Angliában felhalmozott készleteket és az angol mezőgazdaságot vesszük tekintetbe, persze jobban sikerülhetne. De itt meg, bevallom, a teljes körülzárolás lehetőségében nem igen tudok bízni.

*

A nagy világháborúval kapcsolatos gazdasági je-

lenségek egyik legérdekesebbike kétségtelenül maga a háború létrejötte. Az, hogy ez a háború ma, a mai fejlettségű gazdasági viszonyok mellett egyáltalán létrejöhetett. Mi, a gazdasági élet csendes szemlélői, akik egyebek mellett hivatásunknak tartjuk megfigyelni azt is, hogy a különböző államok különböző célokra évenként minő összegeket adnak ki, évről évre néma megadással jegyeztettük a nagyhatalmak folyton növekvő hadügyi kiadásait. A régebbi szabású nemzetgazdának ezek a kiadások egyáltalán nem tetszettek. Hiszen a régi liberális nemzetgazda afféle szellemi rokonságban áll a világbéke ábrándozójával. Az újabbak közülünk már nem tekintették ezeket a kiadásokat improduktívoknak; mert úgy okoskodtunk, hogy ezek a nagy kiadások a gazdasági élet fejlődéséhez annyira szükséges béke biztosítékai. Hogy pedig a fegyveres béke a legbiztosabb béke, arról szentül meg voltunk győződve. Kizártuk tartottuk azt, hogy a nagyhatalmak valamelyikének tényleg eszébe jusson a mai rettenetes harci eszközökkel, de különösen tekintettel azokra a kiadásokra és rombolásokra, amivel az ilyen háború jár, egy más nagyhatalom ellen háborút kezdeni. No, mi ugyan szépen felsültünk a feltevésünkkel. Suttner bárónő, szegény, ha élne, sem bosszankodhatnék jobban a világ mai folyásán, mint amennyire mi megjártuk a fegyveres béke iránti hódolatunkkal. Ugy látszik, a közmondásnak sincs igaza. Inkább így kellene, hogy szóljon: Si vis bellum, para bellum.

A váratlanul létrejött világháború a kapitalizmus jegyében folyó, a kapitalisztikus háború képét mutatja nekünk. Micsoda elenyésző kicsiség a mai harcvoalokhoz képeest a lipcei népek csatája, de még az 1870—71-iki német-francia háború is! Ahogy ma az

óriási gyár mellett semmivé törpül a kisipar, úgy ma már a háború is nagyban folyik. Óriási emgertömegek, e tömegek ellátásának bámulatraméltó organizációja, ami egy utópia-író fantáziájának is becsületére válnék és a destruktív-technika roppant fejlődése jellemzik ezt a háborút. A technika megmutatta, hogy nemcsak építeni tud új világcsodákat, hanem tönkre is tudja tenni sok száz és száz év békés munkájának fáradságos eredményét néhány röpke perc alatt. A technika legnagyobb vívmányai, amelyeket ez csak a nagy tökével karöltve tudott megteremteni, ma mind a rombolást szolgálják a maguk nagy méreteiben. Szóval a kapitalizmus a háborút is a maga formájára alakította át. Sombart néhány éve igen szépen kimutatta, hogy a háborúk hogy segítették évszázadok során kifejlődni a kapitalizmust. (Krieg und Kapitalismus. Leipzig, 1913.) Ma visszaadja a kapitalizmus a kölcsönt a háborúnak.

Érdekes kísérő jelensége a mai háborúnak az is, hogy e háború a mai állam kommunisztikus színezetét mennyire érvényre juttatja, holott ez a kommunisztikus színezet békében csak igen burkoltan jelentkezik. Az általános védkötelezettségen alapuló néphadsereg, ennek a kiegészítő polgári segéd munkásai parancsszóra engedelmesskednek ellenvetés nélkül. És mindegyik azt a »széklábat faragja«, amit a többség éppen faragnia rendel. A kényszerkiszajátításokról, a hadiszolgáltatásokról nem is szólok.

Az állam mindezeket a terheket egyformán követeli mindenkitől, minden társadalmi osztálytól. De a dolog természetéből folyik, hogy az a társadalmi osztály, amely különben is a legkevésbé örömteli oldaláról élvezi az életet, t. i. az alsó osztály, ebből a munkából sem kapja osztályul a könnyebb részt. Az

alsó osztály és az ebből kikerülő munkásosztály mindenütt egyértelmű lelkesedéssel és elszántsággal, a polgári kötelesség tudatában sereglett a haza hívó szavára a hadseregek zászlói alá. Ellenségeink nemzetiségi mozgalmakra számítottak, de számítottak különösen a szocializmusra is. Ámde a munkás ebben a háborúban gyönyörű tanúságát adta annak, hogy az osztálygyűlölet és a gép, nem tudta belőle kiölni az embert; bizonyosságot tett róla, hogy szive és lelké van. Kizártnak tartom, hogy a munkásság viselkedése a háború alatt ne hozzon létre a háború után egészen más viszonyt a polgári társadalom és a szocialisztikus érzésű munkásság között, mint amint a háború előtt létezett. A közös érzés a háború alatt a megértést kell, hogy eredményezze a háború után. A hazafiságról vérével tanúságot tett munkásság óhajai elől kevésbé fog elzárkózni a társadalom, mint azelőtt. A polgári társadalmat érzése mindenesetre a munkásság felé fogja vinni. De hogy mennyit tehet majd ezen a téren, azt, sajnos, megint a háború fogja korlátozólag megszabni. Az aggkor- és a rokkantbiztosítás intézménye volna a munkásság legszebb jutalma. De alig hihető, hogy éppen a háborúval járó igen nagy kiadások miatt, éppen mindjárt a háború után, ilyen nagyon költséges intézményt létesíthetnénk.

Az együtt küzdő társadalmi osztályok egymást megértése azonban nem az egyedüli eredmény, amit a háború biztosíthat. Rendesen úgy szoktak beszélni a háborúkról, mint a melyek után a gazdasági élet megújrodása, új életre ébredése következik be. A háború hatását, akárcsak egy nagy gazdasági válságét, a levegőt tisztító viharéhoz hasonlítják. A normális, kisebb terjedelmű, rövidebb ideig tartó, inkább lokalizált háborúk után tényleg azt tapasztaljuk, hogy a

gazdasági élet megerősödése következik be. A kitöréssel fenyegető háború előtti politikai feszültség a gazdasági életben pangást idéz elő. A háború után aztán, amikor a nyugodt, békés munka megint lehetővé válik, az elernyedtt vállalkozási kedv újult erővel ébred életre.

Ez az üdvös eredmény azonban persze csak akkor következhetik be, ha a háború a politikai kérdéseket csakugyan tisztázta és a háború után megvan az alapos remény arra, hogy a fegyverek zaját immár huzamos ideig a béke munkája válthatja fel. Bekécszönt ez például akkor, ha a hadviselő felek közül az egyik határozottan legyőzi a másikat — persze anélkül, hogy megsemmisítene — és a külföld ezt a győzelmet jóváhagyólag tudomásul veszi. Így volt ez például 1871-ben, amikor a német-francia háború után úgy a német, mint a francia gazdasági élet nagy fellendülése következett be. De most szinte az egész világ harcban áll egymással és bármelyik fél felé forduljon is véglegesen a hadiszerecsé, bizonyos, hogy egyik sem fog a másik fölött, akármekkora legyen is a győzelem, úgynevezett megsemmisítő győzelmet aratni. Sem a szlávok, sem a németeket, sem az angolokat ez a háború nem fogja a föld színéről eltörölni. És nem fogja eltörölni azokat az érdekelletéteket sem, amelyekről mint a háború legtermészetesebb gazdasági okairól beszélhetünk. Szóval ez a háború semmiesetre sem lesz úgynevezett végleges leszámolás. Bármennyire ki is fogja meríteni a küzdőfeleket az ezzel a háborúval járó rengeteg vér- és pénzáldozat, mégis éppen a küzdő legnagyobb hatalmak, az angol, a német és az orosz egyike sem fog annyira meggyengülni, hogy hosszú időre legyen kénytelen félrevonulni az európai kon-

cert szinteréről. Jó példája ennek a japán és a búr háború. Mind a kettő rengeteg vérbe és pénzbe került. És Oroszország meg Anglia alig 10—12 évvel e háborúk után, ime, egy sokkal nagyobb háború végigküzdésére érzik magukat képeseknek. A mostani háború után a ma küzdő felek még nagyobb erővel fognak minden valószínűség szerint fegyverezni érdekeik megvédéséért.

Mi következik ebből a gazdasági életre nézve? Nemcsak örvendetes következmény. A politikai élet feszültsége nem csökkenvén lényegesen, a gazdasági életnek annyira szükséges, viharmentes, csendes levegő sem fog valószínűleg az óhajtott mértékben a háború után elkövetkezni. Úgy fogunk élni, mint eddig; fegyverezni fogunk, hogy érdekeinket és létezésünket biztosítsuk. És igyekezni fogunk majd dolgozni, hogy a fegyverkezés költségeit előteremtsük.

Ezzel témám egy másik nagyon fontos kérdéséhez jutottam el, mely, mint a háború közvetlen gazdasági következménye, minket a legközelebből érdekel.

Talán nem arrogáлом magamnak azt, hogy olyan dologhoz szóljak, amihez nem értek, ha megállapítom, hogy a most folyó háború után a hatalmi erőviszonyok a küzdő felek között aligha fognak oly mértékben eltolódni, hogy annak következtében immár a küzdő felek egyike vagy másika a jövőben kisebbmértvű fegyverkezésre képesítettnek. Az ellenkezőről vagyok meggyőződve. Abból a képből, amelyet a háború okairól elmélkedve, a nagyhatalmak gazdasági erőviszonyairól vázolhatunk magunknak, azt hiszem, csak ezt a következtetést vonhatjuk le. Látjuk ekkor, hogy Anglia nagy gazdasági erejével szemben Németország minő igen nagy gazdasági erőkre tá-

maszkodva bocsájtkozott e küzdelembe. És hogy a mi gazdasági nagy erőforrásainkra a gazdaságilag feltörekvő Oroszországgal szemben nem mutatok különösebben rá, annak csak az az oka, hogy joggal feltételezhetem, hogy ezeket mindnyájan ismerjük; hiszen ezek részben bennünk élnek, ezeket éneznünk kell. Szóval meglehetősen kiegyensúlyozott politikai erőviszonyokat talált itt Európában maga előtt a háború. És azt hiszem, hogy a háború után sem lesz ez sokkal másként. És ezért nálunk is a hadsereg újra való felszerelése és folytonos karbantartása, a hadsereg létszámának előrelátható növelése mellett a jövőben az eddigieknél sokkal jelentősebb összegekbe fog kerülni. Azokat az összegeket is elő kell majd háború után teremteni, amikbe a mostani háború kerül és amely összegeket minden államnak, nekünk is, jórészt kölcsönök útján kell előlegeznünk. A háborúból rengeteg költségek fognak előállani minden országra nézve; reánk is. Ezeket a terheket mind vállalnunk és a jövőben viselnünk kell. Gondoljunk csak a háborús kölcsönök törlesztésére, vagy legalább is kamataik fizetésére, a háború következtében az állammal szemben követeléskeppen fellépő segélyezési igényekre, a nagy kártalanításokra, a hadsereg újra való felszerelésére és fejlesztésére.

Ezeket az óriási terheket az ország gazdasági életének kell a jövőben viselnie. A két kezünk munkájával kell majd előállítanunk azt, amivel ezeket a költségeket fedezni lehet. Az állam igen nagy mértékben fokozott adókat fog tőlünk követelni és mi hogy ezeket megfizethessük, sokkal többet kell majd dolgoznunk, mint ma. De szolgáljon vigasztalásunkra, hogy ez nem csak nálunk lesz így, hanem mindenütt a hadviselő országokban.

Normális körülmények között egy rendes lefolyású háború után az ország megújuló közgazdasági élete, mely a háború után mintegy tetszhalott-állapotból ébredve, megerősödöttén kezd munkához, aránylag könnyen teremni elő ezeket a nagy költségeket. Lám, Franciaország közgazdasága milyen hamar kerítette elő az öt milliárd hadisarcot.

Mia azt hiszem, a háború után minden országban felhőkkel erősen bevont égbolt és villamossal erősen megterhelt levegő mellett kell a gazdasági életnek majd ezt az alkotó munkát megkezdnie. Minekünk is majd előreláthatólag ilyen körülmények között kell a gazdasági küzdelmet megkezdennünk a fegyveres küzdelem befejezte után.

Iparunkra, mezőgazdaságunkra egyaránt nagy feladat és nagy hivatás vár ebben a munkában. Általános tapasztalat és könnyen érthető is, hogy háború után a mezőgazdaság mindig hamarabb áll talpra, mint a kényesebb, félénkebb, drágább, nagyobb apparatussal járó ipar. A magyar mezőgazdaság ma még nagyon extenzív. Ez még nagyon nagy mértékben fejleszthető. És fejlesztendő is lesz. A viselkedő új nagy terhek jó részét a mainál sokkal többet termelő mezőgazdaságunk lesz hivatva jövőben a vállaira venni. Fejlődő iparunkat pedig még a mainál is nagyobb mértékben kell majd fejlesztenünk, hogy gazdasági életünk nagyobb teherbíró képességét a jövőben biztosíthassuk. 1917-ben jár le gazdasági egyezségünk Ausztriával. Ugyanakkor járnak le a legfontosabb államokkal kötött kereskedelmi szerződéseink. A gazdasági tudomány embereinek és a gyakorlat férfainak vállaltva lesz feladatuk ezeket a szerződéseket már jóelőre előkészíteni. Kormányunknak pedig, amely akkor az ügyek élén állani fog és amely

akkor ezeket a szerződéseket meg fogja kötni, az a roppant feladat és felelősség nehezedik majd a vállára, hogy hazánk gazdasági életét éppen az ezen szerződések révén biztosítandó új külkereskedelmi relációkkal olyan kedvező helyzetbe hozza, hogy az az anynyira szükséges többtermelés, amelyről szoltam, minden téren csakugyan lehető legyen.

Gazdasági életünk fejlesztésében a háború után — akárminő legyen annak az eredménye — a külföldi tőkesegítésére, a mire pedig a mi nagy tőkeszegénységünk mellett oly igen rá volnánk szorulva, egyáltalán nem lesz szabad számitanunk. Mai ellenségeinknél úgyis hiában kopogtatnánk. Hiszen ezek az államok, különösen Franciaország, már évekkal a háború kitörése előtt velünk szemben olyan kölcsönpolitikát kezdett folytatni, amelynek célja nyilvánvaló volt: minket, mint Németország nem jelentéktelen fegyveres szövetségését, amennyire csak lehet, gazdasági életünkben, tehát politikai erőnkben is gyengíteni. De talán azt fogja mondani valaki, hogy Németország hihetőleg a háború után sem fog megfélekedezni rólunk, szövetségéről és tőkesegítéssel szivesen fog bennünket támogatni. Ezt ne higyük! Németországnak is igen nagymérvű új befektetésekre lesz szüksége a háború után. És ne feledjük, hogy amennyiben a háború, amit mindnyájan kívánunk, Németországra nézve kedvezően végződik, hiszen ránk nézve is ez az elképzelhető legjobb eredmény, akkor a német vállalkozás és a német tőke kétszeres erővel fogja magát az új német ideál után vetni és gyarmatokba fog vándorolni. Higgadt és okos vélemények Németországban, amelyek bátran kifejezik ma már, hogy Belgium megtartásának a háború után Németországra nézve sok jelentősége nincs, máris ebből a gyarmatpolitikai gon-

dolatból indulnak ki. A megszállott Belgium majd a békében jó záloga lesz az elveszett, vagy még csak ezután elveszendő német tengerentúli birtokok visszaszerzésének.

De hát a hadisarc? Nem segíthetne-e ez a győzedelmes államok financiáin igen lényegesen? Ez a kérdés is azok közé tartozik, amelyekre a háború gazdasági következményei tekintetében már ma megleghehető határozottsággal felelhetünk meg.

Háború során a győztesnek kijáró hadikárpótlás legtermészetesebb formája a területátengedés, amely sokszor a küzdelem közvetlen célja is. Ennek a megváltásaként szerepel a pénzben nyújtott hadikárpótlás, amint ezt az 1866-iki porosz-osztrák háború után láthattuk. Előfordulhat persze, különösen egy politikailag is kihasználható győzelem esetén, hogy a területátengedéshez még hadisarc is járul, amint erre mégint a német-francia háború szolgál jó példával.

A mai háború gazdasági következményei között, minden valószínűség szerint, a hadisarc nem fog szerepelni. Ezt a meggyőződésemet nemcsak arra alapítom, amit már említettem, hogy a mai világháború eredményeként jelentősebb eltolódásokat a küzdő felek politikai erőviszonyaiban nem tudok elképzelni, hanem még sokkal inkább arra, hogy e háború a hadviselő felek mindegyikét úgy ki fogja meríteni anyagilag, hogy teljesen tárgyaltalan lesz háború után a hadisarc kérdése, mert még a győztes sem igen tudná honnan venni, nemhogy a legyőzött. Wekerle is kifejezést adott egy legutóbbi előadásában annak a véleményének, hogy a most folyó háború eredményeként a hadikárpótlás csak területátengedésben állhat. De ez a területszerző országra új nagy pénzügyi terheket jelent, mivel új nagy befektetéseket von maga

után, amelyeket megint csak a területszerző állam gazdasági életének kell előteremtenie.

*

A háború következményeképpen felmerülő gazdasági kérdések egyik legérdekesebbike, hogy valjon miként fog alakulni a háború után Németország és a mi monarchiánk gazdasági viszonya?

A vámegyesülés, illetve a vámszövetség gondolata Középeurópa országai, de különösen Ausztria és Németország között, nem új eszmé. Már a szabadkereskedelmi eszmék uralkodásának fénykorában felmerül ez a gondolat. Molinari, ez a francia szabadkereskedő nemzetgazda ajánlotta 1878-ban Bismarcknak. De az érdekelt országok nemzetgazdái is sokszor felvetették ezt a kérdést. A mi kiváló vámpolitikusunk, Matlekovits, annak idején (1891.) a legkisebb részletekig kidolgozta egy ilyen vámszövetség tervezetét.

Nagyon érthető, hogy a mostani politikai viszonyok között ez a gondolat megint felszínre kerül. Az egész monarchia gazdasági életében jelentős időpont, az 1917. év, közeledik; a politikai és a fegyverbarátság pedig olyan szoros a német birodalom és a mi monarchiánk között, hogy ebből többen joggal vélnek a szorosabbra fűzhető gazdasági összeköttetésünkre következtethetni. Nálunk most az ilyen kérdések, legalább nyilvánosan, kevésbé teszik megbeszélés tárgyát. De Ausztriában jelentős hangok hangzottak el az egyesülés mellett a mostani háborús időkből is. Itt csak Philippovichra hivatkozom. (Ein Wirtschafts- und Zollverband zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn. Leipzig, 1915.) Németországban pedig a régi kérdésnek azóta, hogy a háború tart, új irodalma fejlődött. Sokan a németek közül is pártol-

ják az eszmét. Mások máris ellene nyilatkoztak. Így például Diehl. (Zur Frage eines Zollbündnisses zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn. Jena, 1915.)

Nálunk, azt hiszem, alig akadhat nemzetgazda, aki ha személyes, egyéni gazdasági érdekek kikapcsolásával vizsgálja a kérdést, a legnagyobb örömmel ne üdvözölje a monarchiának a német birodalommal való szorosabb gazdasági kapcsolatát, akár mindjárt ennek legkompaktabb formáját, a vámegyesülést, vagy a vámszövetséget is. Minden ilyenféle egyesüléssel az egyesülő félre nézve kétségtelenül járnak bizonyos hátrányok együtt. De ezeket a hátrányokat annál inkább el kell viselni, minél nagyobbak az egyesülésből az egyes felekre nézve előálló gazdasági és politikai előnyök. Ezek az előnyök Magyarországra nézve kétségtelenül nagyobbak volnának egy német-osztrák-magyar vámszövetség esetén, mint a mekkora előnyök háramlanak reánk gazdasági és politikai téren a pusztán Ausztriával való gazdasági egybekötöttségünkből. Meg vagyok róla győződve, hogy hasonlóképpen állana a dolog Ausztriára és Németországra is. Nem felejtvén el természetesen soha azt, hogy az ilyenféle egyesülésekből, csak úgy, mint bármiféle erők összetételéből, rendszeren mindig a leggyengébb félre háramlik a legtöbb előny, de viszont az elnyomás esetleges veszedelme is.

Arról is határozottan meg vagyok győződve, hogy a német-osztrák-magyar gazdasági egyesülés kérdése gazdasági szempontból éppen úgy nem megoldhatatlan probléma, mint ahogy például Magyarország gazdasági elválása Ausztriától sem az. De hogy nehezebben megoldható kérdés, azt megengedem. Sok jóakarát kellene mind a két oldalról a megoldásához.

Vannak azonban e szép gondolat valósítá-

sának olyan akadályokká váló nehézségei, amelyek miatt, ha valaki határozottan ezzel a kérdéssel fordulna hozzám: mit gondolok, be fog-e állani a mostani háború következményeképpen a német birodalom és a monarchia gazdasági egyesülése? — e kérdésre tagadólag felelnék.

Itt van mindjárt, mint akadály, a politikai szempont. Nem akarok ugyan szakmám keretén túl a politika mezejére elkalandozni; de lehetetlen, hogy ezt ne érintsem. Államok gazdasági egyesülésénél mindig a politikai szempont az irányadó. Így láttuk ezt legalább eddig. Látjuk ezt a mi Ausztriával való kapcsolatunknál is. Gazdaságilag a kapcsolat sokszor mind a két félre nézve kellemetlen; de elviseljük a szűk ruhát, mely a kényelmes mozgást akadályozza, mivel ezt mind a két fél politikai érdekei követelik. Politikai érdek és cél követelte a Zollverein megalkotását annak idején. El is érték vele a politikai célt: a német államok birodalommá egyesítését. A német-osztrák-magyar vámunió fölött is ott lebegne, sőt sokszor éreztetné is magát a túlszoros gazdasági kapcsolatok természetes következményeként valami politikai folytatás. Ezt a helyzetet felidézni pedig érthető okokból egyik fél sem akarja.

Gazdasági szempontból pedig különösen a következőkben látom az egyesülés akadályait.

Bár mind a két birodalom azonos természetű gazdasági éleiberendezésével szinte teremtve van a szorosabb gazdasági egyesülésre, figyelembe kell vennünk azt, hogy az egyes termelő ágak mindegyik országban különbözőképpen értékelhetik az egyesülés előnyeit. Ami az egyik ország agrárérdekeltsége előtt például kedvező színben tünteti fel az egyesülést, az a másik ország agrárérdekeltségét éppen nem elégíti ki. Ha-

sonlóképpen lehet ez az egyes iparágak által képviselt érdekeknél. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egyesülés igen nagy felfordulást jelentene mindhárom ország gazdasági életében. A termelők egyszerre egészen új konstellációkkal kerülnének szembe. Az azokból rájuk háramló következményeket nem láthatják feltétlen biztossággal előre és így inkább a *quieta non movere* álláspontjára helyezkednek. Ne feledjük azt sem, hogy Németország a háború után fokozott erővel fogja fejleszteni mezőgazdaságát. E törekvése közben a magyar gabona vámmentes behozatala az agrárérdekeknek ott nem volna kellemes. Erre ugyan azt lehet mondani, hogy a Magyarországgal való vámegyesülés esetén könnyebben eljutna oda Németország, ahová saját mezőgazdaságának fejlesztésével kérdés még, hogy eljuthat-e, tudniillik gabona-szükségletünk belföldön való fedezéséhez.

Az állampénzügyi szempont is nehezíti a kérdést. Az adórendszer — értve itt különösen az olyan fontos fogyasztási adókat — egészen más a német birodalomban, mint nálunk. Azonkívül a Németország és Ausztria közti vámsorompó ledöntésével igen sok pénzügyi természetű vámbevételről esnék el a monarchia, de Németország is.

Nagy akadály — és az egyesülés előtt mindenestre rendezendő volna — a valuta és a bankügy kérdése. Ez éppen az egyesülés legkényesebb pontja. Azt hiszem, senki sem áztatja magát közülünk azzal, hogy Németország és a monarchia gazdaságilag egyenlő erők. Az egyenlőtlen erejű államok gazdasági egyesülése pedig nagyon hasonlít az olyan házassághoz, amelynél az egyik fél aránytalanul keveset, vagy semmit sem hoz a házhoz. Sok későbbi kellemetlenségnek lehet ez az oka. Arról mindenestre gondoskod-

nunk kellene, hogy a mi valutánk, amelyet az egysülésbe magunkkal vinnénk és amely éppen most a háború alatt nem mutatkozott be legelőnyösebb oldaláról, ne legyen olyan hozomány, amely miatt pirulnunk kellene.

Ez a kérdés maga is külön hosszas fejtegetést érdemelne. Mert éppen ez az a pont, ahol a megfelelő eljárással, ha t. i. sikerülne valamilyént a két ország valutájának értékarányát állandóan megállapítani, illetve árfolyamát fixirozni, okos kereskedelmi és vámszerződés mellett el tudnók érni a Németországgal való szoros kapcsolatnak nem egy előnyét a határozott vámszövetség nélkül is.

*

Azokba a komorabb színekbe, amelyekkel a háború gazdasági következményeit itt-ott festeni voltam kénytelen, mint felderítő árnyalat fűződik bele gazdasági életünknek közelebbi kapcsolatba-hozatala Németországgal a háború után. De ha ettől eltekintünk is, mint a háborúnak közgazdasági szempontból nagy vívmányát kell számbavennünk azt, hogy a háború után gazdasági viszonyunk Ausztriával is egészségesebb alapokra fog mindenestre helyezkedni. Magyarország és Ausztria immár huzamosabb idő óta nem értették meg egymást gazdasági téren. Ennek a meg nem értésnek természetes következménye volt a politikai széthúzás, amelynek valamelyes tünetei tényleg mutatkoztak is és amelyek alapján Oroszország arra a feltevésre érezte magát jogosítottnak, hogy csak hozzá kell nyulnia ehhez a monarchiához és az menten darabokra szakad.

A mostani háború megtanította a monarchia mindkét államát arra, hogy politikailag egymásra vannak utalva és hogy éppen ezért kölcsönös gazdasági érde-

keik megítélésénél is kölcsönösen méltányosaknak kell lenniök. A mi szempontunkból különösen az fontos, hogy Ausztria láthatja, mit jelent az ő javára egy gazdaságilag erős Magyarország politikai ereje. Nem hiszem éppen ezért, hogy a jövőben Magyarország gazdasági érdekei Ausztria részéről nagyobb elismeréssel ne találkozzanak. A gazdaságilag erősödő Magyarországtól Ausztriának nem félnie, hanem arra dolgoznia kell. Ha a mi hazánk csak ezt éri el a háborúból, — ezt pedig, akárminő eredménnyel végződjen is a háború, meg vagyok róla győződve, elfogja érne —, akkor a háború érdekében hozott nagy áldozataink már is gyümölcsözni fognak nekünk.